

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԹՂԹԱԴՐԱՄՆԵՐԸ¹

ԽՈՐԵՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ
xorenbask86@gmail.com

ՄՈՒՏՔ

Իւրաքանչիւր դարաշրջանի հասարակութիւններում իր իւրայատուկ տեղն ու նշանակութիւնն է ունեցել դրամային շրջանառութիւնը²:

Դրամագիտութիւնը որեւէ քաղաքակիրթ ժողովրդի պատմութեան ուսումնասիրութեան եւ արժեւորումի ուրոյն ուղի ու կերպ է³: Այն կարելի է դիտարկել որպէս տուեալ հասարակութեան տնտեսական եւ քաղաքական գործունէութեան բնութագրիչ մաս. այն կարող է ունենալ նաեւ ընկերամշակութային եւ հասարակական նշանակութիւն: Դրամագիտութեան վերաբերեալ առկայ է բազմազան գրականութիւն⁴:

Իհարկէ թէ՛ թղթադրամները եւ թէ՛ մետաղադրամները նաեւ փաստաթուղթ են⁵: Դրամը կարելի է նաեւ դիտարկել որպէս ժամանակի իրականութիւնը արտայայտող, նաեւ վերականգնող փաստաթուղթ: Այսպէս, Տիգրան Մեծի ժամանակաշրջանի իրողութիւնների մասին Առաքել Պատրիկն ասում է. «...թէւ պատմական որոշակի յիշատակութիւն չունենք, սակայն նրա (Տիգրան Մեծի - Խ.Գ.) դրամները մեզ տալիս են առեղծուածի բանալին⁶: Դրամի պատմական զարգացման ուղու եւ փոփոխութիւնների մասին կարելի է գտնել բազմաբովանդակ գրականութիւն⁷:

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ

Հայաստանի առաջին Հանրապետութեան (ՀՀ) կարճատեւ գոյատեւման ընթացքում կատարուած մի շարք գործառոյթների թւում իր առանձնայատուկ տեղն ու դերն ունի դրամի միաւորը, որը պետականութեան խորհրդանիշերից էր ու չնայած յետագայ էլեւմտական ճգնաժամի, կարելոք տեղ ու նշանակութիւն ունի ընդհանուր հայոց պատմութեան ենթախորքում⁸: Հայաստանի առաջին Հանրապետութիւնը երկար կեանք չունեցաւ: Իր կենսագործունէութեան դէմ ինչպէս արտաքին, այնպէս էլ ներքին մի շարք խոչընդոտներ կային:

Այս յօդուածը խնդիր ունի.-

ա՝ Վերհանել եւ ներկայացնել ՀՀ հռչակումից առաջ եւ ընթացքում թողարկուած եւ կիրառուող թղթադրամները.

բ՝ Դրանք դիտարկել որպէս գեղագիտական, ընկերամշակութային եւ արհեստավարժութեան ցուցիչների վառ օրինակներ.

գ՝ Ուշադրութեան կենտրոնում պահել դրանց տեղը հայոց մշակութային արժեհամակարգում.

դ՝ Ներկայացնել դրանց արտացոլումը հայոց Սարդարապատի Ազգագրութեան Թանգարանի ցուցադրութեան ենթախորքում:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ Ա. ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

Հայաստանի Ա. Հանրապետությունը ստեղծուեց շատ ծանր ռազմաքաղաքական եւ ընկերային տնտեսական պայմաններում: Ա. Համաշխարհային Պատերազմը, 1917ի Հոկտեմբերեան Յեղափոխությունը, թուրքական արշաւանքները բացասական կնիք էին թողել երկրի վրայ: Ընդհատուել էին աւանդական կապերը Ռուսաստանի հետ, որի մասն էր կազմում Արեւելեան Հայաստանը: Նորաստեղծ ՀՀ իշխանությունները փորձում էին քայլեր ձեռնարկել երկիրը ճգնաժամային վիճակից դուրս բերելու համար: 1918 Օգոստոսի 3ին Յովհաննէս Քաջազնունու կողմից խորհրդարանին ներկայացրած կառավարութեան կազմում ելեւմտական նախարարն էր Խաչատուր Կարճիկեանը⁹:

ՀՀ դրամական վիճակը եւս վկայում էր երկրի քառասային դրութեան մասին: Կառավարությունը հսկայական թուի հասցրեց չեքաշխաւորուած թղթէ դրամի արտադրութիւնը: 1919 Օգոստոսի մէկից մինչեւ տարուայ վերջը շրջանառութեան մէջ կար 362 մլն. ռուբլու թղթադրամ: 1920 Յունուարի մէկից Ապրիլի մէկը բաց թողնուեց 832 մլն. Ռուբլի, իսկ Ապրիլի 1ից մինչեւ Նոյեմբերի 1ը՝ 7 մլրդ. 32 մլն. ռուբլի: Խիստ չափով արժէզրկուած էր թղթէ դրամը¹⁰. «Շատ աւելի բարդ էր դրամական շուկան կարգաւորելու խնդիրը: 1920 թ. Հայաստանում շրջանառութեան մէջ էին անդրկովկասեան բռները, հայկական չեկերը, իսկ տարուայ վերջից՝ նաեւ Լոնդոնում տպագրուած հայկական դրամանիշերը: Կառավարութիւնն անընդհատ մեծացնում էր շրջանառութեան մէջ գտնուող թղթադրամի ծաւալը, որը վերջինիս տարադրամով ապահովուած չլինելով, արտահանման ու հաղորդակցութեան դժուարութիւնների, ապրանքների պակասի պայմաններում յանգեցնում էր հայկական դրամի արժէզրկմանը եւ գների խելայեղ աճին»¹¹:

Իսկ սա եւս նախապատմութիւն ունէր, որն էլ յետագայում առաջ բերեց դրամական միաւորի այսպիսի անկման միտում ոչ միայն ՀՀում, այլեւ Վրաստանի եւ Ադրբեջանի հանրապետութիւններում: Ինչպէս վկայում է Ն. Ջաւախիշվիլին¹². «Անդրկովկասեան բռնը բազում առաւելութիւններ ունէր Վրաստանի, Հայաստանի եւ Ադրբեջանի դրամական միաւորների նկատմամբ: Մասնաւորապէս.-

1. Այն տարածման շատ աւելի մեծ տարածք ունէր, քան կարող էր ունենալ առանձին հանրապետութեան դրամական միաւորը.
2. Ժողովուրդը արդէն յարմարուել էր դրան եւ առանց երկմտելու այն կիրառում էր Անդրկովկասում եւ երբեմն էլ նրա սահմաններից դուրս (որոշապէս՝ Բաթումիում, որն էլ այն ժամանակ զաւթուած էր Թուրքիայի

կողմից եւ Հիւսիսային Կովկասում), որը վերոնշեալ դրամական միաւորի (անդրկովկասեան բոների) շրջանառութեան շրջանակները անհամեմատելիօրէն մեծացնում էր.

3. Այն նպաստում էր արտասահմանեան երկրների հետ առևտրական տնտեսական կապերի ընդլայնմանը»¹³:

Վերոնշեալ դիտարկումը թոյլ է տալիս անելի լայն պատկերացում կազմել յետագայ ազգային դրամական միաւորի անկման մասին:

ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԲՈՆԸ

ՀՀն անդրկովկասեան բոնի ե՛ւ ձեւաւորման ե՛ւ թողարկման գործում գործօն մասնակցութիւն էր ցուցաբերում: Միայն այն, որ բոնի նախագիծը մշակողը հայ ճարտարապետ Գաբրիէլ Տէր-Մելիքովն էր, իսկ էլեւմտական նախարարը՝ Կարճիկեանը, արդէն ասում է շատ բան: Անդրկովկասեան Միութեան վերացումից յետոյ իսկ վրացական կողմը ՀՀի հետ հաշուի էր նստում հաշուի առնելով նաեւ այն, որ անդրկովկասեան բոների վրայ հենց Կարճիկեանի ստորագրութիւնն էր¹⁴: Անդրկովկասեան Կոմիսարիատի թողարկած բոները հանդէս էին գալիս 1, 3, 5, 10, 50, 100, 250 ռուբլի նիշերով. բոլորն էլ 1918ի թողարկման էին եւ բոլորն էլ թղթադրամներ¹⁵: Սրանց դիմերեսը գումարային միաւորի նիշն է, տակը՝ ռուսերէն գրութիւն, որտեղ տեղեկացում է թղթադրամի պետական օգտագործման ենթակայ լինելու մասին, սրանից ներքեւ՝ ձախ կողմում Գեգեչկոբու¹⁶ ստորագրութիւնն էր, իսկ աջ կողմում՝ Կարճիկեանի¹⁷: Նոյն գրութիւնը՝ եռալեզու՝ հայերէն, վրացերէն, ադրբեջաներէն (արաբատառ), զետեղուած էր զարդանախշ օւալի մէջ դարձերեսին: Դիմերեսի ստորին հատուածում պատկերուած էր նաեւ թողարկման տարեթիւը՝ 1918: Հետաքրքիր է այն, որ այս թղթադրամ-բոները եթէ համեմատենք նոյն շրջանի ռուսական եւ նոյնիսկ յետագայ երեք հանրապետութիւնների թողարկած թղթադրամներին, տեսքով ու ձեւով շատ անելի պարզ էին:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ Ա. ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԴՐԱՄԸ

1919ի կէսերին, երբ արդէն անդրկովկասեան բոնը շրջանառութիւնից դուրս պէտք է գար, նախաձեռնուեց Հայաստանի Ա. Հանրապետութեան թղթադրամի թողարկման գործը: Այդ մասին կայ հետաքրքիր հետեւեալ յիշատակումը. «1919թ. Հայաստանի Հանրապետութեան Ելեւմտական Նախարարութիւնը, օժտուելով յատուկ լիազօրութիւններով, Ա. Ֆէթուաճեանին ինժեներ Գր. Աղարաբեանի¹⁸ հետ ուղարկում է Եւրոպա՝ տպագրելու համար հայկական նամակադրոշմները եւ թղթադրամները: 1919թ. Օգոստոսի վերջին Հռոմում եղած ժամանակ նա (Ֆէթուաճեանը - Խ.Գ.) հետաքրքրուում է տեղում դրամ տպելու հնարաւորութիւններով, բայց յայտնի է դառնում, որ անմիջական հնարաւորութիւններ չկան»¹⁹:

Հանրապետության թղթադրամների վրայ հենց Ֆեթուաճեանի կողմից ներկայացրած նկարներն էին լինելու, դրա համար էլ թղթադրամի տպագրման ամբողջ գործընթացների կազմակերպիչներից էր նաեւ նա: Այս մասին եւս կայ հետաքրքիր յիշատակում:

«Դրամների տպագրության ծախսը ապահովում են ԱՄՆից, որտեղից Հայաստանի Հանրապետության դեսպան Արմէն Գաթն փոխանցում է 2000 անգլիական ոսկի: Հայաստանի Հանրապետության պատուիրակութիւնը վաւերացնում է Ա. Ֆեթուաճեանի նկարները եւ ուղարկում Լոնդոն անմիջական հսկողության տակ առնելու դրամների տպագրության գործը»²⁰:

Մէքբերումները պարզ են դարձնում Հանրապետության թղթադրամների տպման պատկերը: Հետաքրքիր համեմատութիւն կարելի է անել անդրկովկասեան բռնների եւ արդէն յետագայում թողարկուած Հայաստանի Հանրապետության թղթադրամների միջեւ: Այսպէս, Անդրկովկասեան Կոմիսարիատի բռնները կիրառական նշանակութեանը առաւել ուշադրութիւն դարձնելու միտում ունեն. այս բռնները ուղղակի դրամական միաւորներ են, որոնք ունեն որոշակի գոյն եւ ունեն նիշ, որը բռնի արժէքի ցուցիչն է: Սա իհարկէ առաջին հայեացքից սովորական բնոյթ է կրում, սակայն եթէ յետագայ հայկական ռուբլու հետ ենք համեմատում տեսնում ենք, որ վերջիններս հանդէս են եկել, ոչ միայն իբրեւ դրամական միաւոր, այլ նաեւ հետաքրքիր զարդանախշեր ու պատկերներ են կրել: Հայաստանի առաջին Հանրապետության կողմից Լոնդոնում թողարկուած թղթադրամները 3 միաւոր ունէին՝ համապատասխանաբար 50, 100 եւ 250 ռուբլի նիշերով: 50 ռուբլի թղթադրամի հիմնագոյնը բաց շագանակագոյն է, դիմերեսին՝ աջ եւ ձախ կողմերում վիշապներ են, կենտրոնում հայերէն, ֆրանսերէն, ռուսերէն գրուած է թղթադրամային միաւորի նիշը՝ այս դէպքում 50, սրա ներքեւում՝ աջից «Ալ[եքսանդր] Խատիսեան» ստորագրութիւնն է, իսկ ձախից՝ «Գր[իգոր] Ջաղէթեան»: 100 ռուբլի թղթադրամը կանաչ հիմնագոյնով է, որի դիմերեսին՝ երկու կողային եզրերում զարդանախշ սիւներ կան, սրանց վերին հատուածում արծուի քանդակով: Սրանից ներքեւ սիւնի ներսում պատկերուած է թղթադրամային միաւորի նիշը՝ այս դէպքում 100, իսկ սրա տակը, երկու կողմերում էլ թղթադրամի կեղծելու պատժելիութեան մասին է նշուած եւ թղթադրամի սերիան: Կենտրոնում ծիրանագոյն, ետին պլանում Արարատի ֆոնի վրայ գլխատառերով նշուած է թղթադրամի միաւորի նիշը՝ 100: Դարձերեսը կենտրոնում ունի զարդանախշ շրջան, որի մէջ թուրը ճանկերում արծուի պատկեր է: Ի դէպ, այս նոյն արծիւր նաեւ նամակադրոշմների վրայ է եղել: Դարձերեսի ամբողջ մակերեսը պատուած է հետաքրքիր զարդանախշերով: Երրորդ եւ վերջին թղթադրամը, որը Հայաստանի առաջին Հանրապետության

թողարկմանն էր պատկանում եւ ինչպէս միւս երկուսը սա եւս տպուած Լոնդոնում՝ 250 ռուբլի միաւորով նիշն էր: Սա ունէր բաց շագանակագոյն հիմնագոյն, որի կողային երկու եզրերին, զարդանախշ սիւների մէջ 'նիկէտտիպ' հրեշտակի պատկեր է, սրա գլխավերեւում զարդանախշ շրջանի մէջ նշուած է թղթադրամի միաւորի նիշը՝ 250, իսկ սրանից վերէն նշուած է թղթադրամի սերիան: Կենտրոնում՝ եզրին մօտիկ, գրուած է Հայաստանի Հանրապետութիւն՝ հայերէն եւ ֆրանսերէն, որի երկու կողմերում արծուի պատկերներ կան, իսկ ներքեւում կանաչատուն ֆոնի վրայ պատկերուած է 250 թիւը: Դարձերեսին՝ նախշագարդ եզրագօտու մէջ, աջից պատկերուած է թել մանող կին՝ ճախարակով, իսկ ձախ կողմում պատկերուած է 250 թիւը:

Ահա եւ Հայաստանի առաջին Հանրապետութեան երեք միաւորով թղթադրամները, որոնք 1920ի առաջին կէսից սկսեցին կիրառուել: Սակայն, ինչպէս վերը նշեցինք, էլնելով մի շարք արտաքին եւ ներքին խնդիրներից եւ երկրի խորհրդայնացման պատճառով, այս թղթադրամները չկարողացան իրենց տարածումը գտնել հայկական տեղական իրականութեան մէջ: Սյդուհանդերձ, Հայաստանի առաջին Հանրապետութեան թղթադրամները հանդիսանում են հայոց պետականութեան արտայայտման կարեւորագոյն ցուցիչներից:

Սյդ յատկանիշներից գատ կան նաեւ խորհրդանիշ հանդիսացող մի քանի այլ տարրեր, որոնք այս թղթադրամներով էին հանդէս գալիս: Այսպէս.-

Ա. Առաջին անգամ Հայաստանի Հանրապետութիւնը ցուցադրեց իր արժոյթը, չնայած ռուբլու տեսքով, բայց արդէն առանձին պետականութեան ներքոյ:

Բ. Թղթադրամի միջոցով ծանուցուեց ազգայինը, որը յետագայում առաւել ակնյայտ էր խորհրդային թղթադրամների վրայ:

Գ. Հայ աւանդական նախշագարդերը, տոտեմային արծիւր եւ թել մանող ճախարակով հայուհին ինքնին ազգային գաղափարախօսութեան ցուցիչներ էին:

Ահա այս ամէնի կենդանի ցուցադրութիւնն ենք տեսնում Սարդարապատի Հերոսամարտի Յուշահամալիրի, Հայոց Ազգագրութեան Եւ Ազատագրական Պայքարի Պատմութեան Ազգային Թանգարանի մայիսեան հերոսամարտերի եւ Առաջին Հանրապետութեան կայացման պատմութիւնը նկարագրող թանգարանային կենտրոնական դահլիճում: Դահլիճի 11րդ ցուցափեղկը ամբողջովին պատկերում է տուեալ շրջանի թէ՛ անդրկովկասեան բռնների տարբեր հաւաքածուների նմուշներ, թէ՛ Առաջին Հանրապետութեան թղթադրամներից որոշ նմուշներ, որոնք որպէս ազգային պետականութեան խորհրդանիշ են ներկայանում՝ կողքին կրելով ազգային դրօշը, քիչ վեր միւս պետական խորհրդանիշներից՝ գերբը: Այս

ամբողջությամբ վերականգնում է 1918-1920ի պետական եւ ազգային կառավարման համակարգը՝ ցուցադրելով այն իրականությունը, որի կրողն էին վերոնշյալ ազգային խորհրդանիշները:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ Օգտագործուել են Սարդարապատի Հերոսամարտի Յուշահամալիր, Հայոց Ազգագրութեան Եւ Ազատագրական Պայքարի Պատմութեան Ազգային Թանգարանի «Դ» ֆոնդի թանգարանային առարկաները. թղթադրամ՝ ՀԱՊԹ 3042 Դ-27/1,6,7, ՀԱՊԹ 8299Դ-92/9, 11,12, 13, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 26, 27, 41, 46:
- ² Խ. Ա. Մուշեղեան, «Դրամագիտական Մեծարժէք Հաւաքածուներ», *Պատմաբանասիրական Հանդէս*, 2(93), 1981, էջ 298:
- ³ Ա. Յ. Մ. Տոնապետեան, *Էջեր Հայ Դրամագիտութեան Պատմութենէն*, Պէյրութ, United Traders and Printers, 2006, էջ11:
- ⁴ Առաւել մանրամասն տե՛ս՝ Խ. Ա. Մուշեղեան, *Հայաստանի Դրամական Գանձերը, Հտր. I*, Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1973. նաեւ Խ. Ա. Մուշեղեան, «Դրամագիտական Տուեալներ Երեւանի Պատմութեան Վերաբերեալ», *Պատմաբանասիրական Հանդէս*, 3(42), 1968, էջ 27:
- ⁵ Հետաքրքիր է նաեւ այն, որ համաշխարհային փաստաթղթագիտութեան ուսումնասիրութեան գործում Ի. դարի սկզբին «փաստաթուղթ» եզրի առաւել լայն քննարկումներ տեղի ունեցան: Այսպէս բելգիացի գիտնական Պոլ Օտլէն փաստաթուղթը դիտարկելով ընկերային-մշակութաբանութեան ենթախորքում, փաստաթուղթ է կոչում այն ամէնը, ինչը ծառայում է որեւէ իրի յիշողութեան գրանցման, փոխանցման եւ պահպանման, կամ այդ իրը յետագայում ուսումնասիրութեան ներկայացնելու (N. N. Kushnarenko, *Dokumentovedenie: Uchebnik* (Փաստաթղթագիտութեան դասագիրք), 8-e izd., Znaniya, 2008, էջ 68):
- ⁶ Առաքել Ն. Պատրիկ, «Պատմական Հայ Դրօշները», *Պատմաբանասիրական Հանդէս*, 1 (36), 1967, էջ 161:
- ⁷ Խ. Ա. Մուշեղեան, *Դրամական Շրջանառութիւնը Հայաստանում (Մ.թ.ա. Vդ.-մ.թ. XIVդ.)*, Երեւան, 1986:
- ⁸ Դրամը որպէս խորհրդանիշ տե՛ս՝ Հայկ Դեմոյեան, *Հայկական Ազգային Խորհրդանիշները*, Երեւան, 2012, էջ 328-329:
- ⁹ Աշոտ Մելքոնեան, *Հայոց Պատմութիւն*, Երեւան, 1998, էջ 198:
- ¹⁰ Առաւել մանրամասն տե՛ս՝ *Հայ Ժողովրդի Պատմութիւն*, Հտր. VII, Երեւան, ՀՍՍՀ ԳԱ Հրատ., 1967, էջ 57-58:
- ¹¹ *Հայոց Պատմութիւն, Հիմնահարցեր*, իմբ. Հրաչիկ Սիմոնեան, Երեւան, Ջանգալ-97, 2007, էջ 481:
- ¹² Վրացի հեղինակ, ստեղծագործել է Ի. դարում:
- ¹³ Ն. Ջաւախիշվիլի, «Ֆինանսական Համաձայնութիւնները Անդրկովկասեան Հանրապետութիւնների Միջեւ (1918-1919թթ.)», *Պատմաբանասիրական Հանդէս*, 3 (158), 2001, էջ 137-138:
- ¹⁴ Ջաւախիշվիլի:

- ¹⁵ F.G. Chichina, *Katalog Bon I Denzakov Rosii, RSFSR, SSSR, Okrayn I Obrazovanii (1769-1927)* (Ռուսաստանի թղթադրամի քարտագրացուցակ, ՌՍՖՍՌ, ՍՍՍՌ), Մոսկուա, 1927, էջ 53:
- ¹⁶ Գեգեչկորի Եւգենի Պետրովիչ (1881-1954), վրացի մենշեիկ: 1907-12՝ Գ. պետական դումայի պատգամաւոր Քուրթայիսի Նահանգից: 1917ի Փետրուարեան Յեղափոխութիւնից յետոյ բուրժ. ժամանակաւոր կառավարութեան Անդրկովկասեան Յատուկ Կոմիտէի եւ Թիֆլիսի Խորհրդի նախագահութեան անդամ, 1917ի Նոյեմբերից՝ Անդրկովկասեան Կոմիսարիատի նախագահ, 1918ի Մայիսից՝ Վրաստանի մենշեիկեան կառավարութեան Արտաքին Գործերի նախարար: Վրաստանում սովետական իշխանութիւն հաստատուելուց յետոյ վտարուել է Ֆրանսիա (1921ի Մարտ): Գեգեչկորին սովետական իշխանութեան մոլի թշնամի էր: Անդրկովկասեան Կոմիսարիատի կողմից իշխանութիւնը ստանձնելու վերաբերեալ հրամանը Գեգեչկորին ստորագրել էր որպէս Կոմիսարիատի նախագահ, Աշխատանքի եւ Արտաքին Յարաբերութիւնների Նախարարութեան կոմիսար (Վ. Մելիքեան, «Իշխանութեան Կազմակերպման Հարցը Անդրկովկասում. Կոմիսարիատի Ստեղծումը», *Լրաբեր*, 12, 2011, էջ 18:
- ¹⁷ Ֆինանսների նախարար՝ 24.07.1918-04.11.1918: Ծնուել է Էջմիածնում: Մասնագիտութեամբ իրաւաբան. հասարակական պետական ու ազգային-քաղաքական գործիչ: Աւարտել է Գեորգեան Հոգեւոր Ճեմարանը, այնուհետեւ Ս. Պետերբուրգի Իրաւաբանական Վարժարանը: Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան անդամ, գործուն մասնակից ու կազմակերպիչ կամաւորական շարժմանը, Ազգային Բիւրոյին կից գործադիր յանձնաժողովի անդամ, մասնակից համահայկական համագումարի (IX-X 1917) անդամ, նորընտիր Ազգային Խորհրդի: Իբրեւ Սահմանադիր Ժողովի պատգամաւոր մտնում է Մէլի մէջ՝ վարելով Ֆինանսների նախարարի պաշտօնը. անդրկովկասեան բոնը կրում է նրա ստորագրութիւնը: Կորցնում է հեղինակութիւնը Կարսի անկումից յետոյ (1918 Ապրիլ, Չիւենկէլի կառավարութեան հրամանով): ՀՀ անկախութեան հռչակումից յետոյ տեղափոխուում է Երեւան: Քաջազնունու կառավարութեան Ֆինանսների, ապա Խնամատարութեան նախարար: Սպանուել է իր աշխատասենեակում Եգոր Տէր-Մինասեանի ձեռքով, Կարսը դաւաճանաբար թուրքերին յանձնելու պատճառաբանութեամբ:
- ¹⁸ Այս մարդու մասին այլ տեղեկութիւններ գտնել չի յաջողուել:
- ¹⁹ Լեւոն Չուքասզեան, «Արշակ Ֆեթուաճեան», *Հայ Արուեստի Վարպետներ Եւ Գանձեր Հտր. 1*, Երեւան, 2011, էջ 91-92:
- ²⁰ Նոյն:

BANKNOTES OF THE FIRST REPUBLIC OF ARMENIA
(SUMMARY)

KHOREN GRIGORYAN
xorenask86@gmail.com

The banknote is one of the characteristic features of economic and political activity of a state and its polity. Both banknotes and coins can also be viewed as documents.

During its short existence the first Republic of Armenia issued a national currency which became a symbol of the Armenian state and nationalism, notwithstanding its name (*rubli*), its short-term circulation and the dire financial crises the state faced.

The author details the various currencies and banknotes circulated in the Caucasus during 1918, particularly those of the *bon*, produced in 1918 by the Transcaucasian Commissary with a value of 1, 2, 3, 5, 10, 50, 100, 250, roubles. The author describes the process of producing the Armenian national currency, from the withdrawal of the *bon* from the market to the very decision of initiating the national currency to the painter who designed the banknotes, the printing house in Great Britain which produced it and its eventual circulation. The banknotes issued in London were marked 50, 100 and 250 roubles.

The author describes in detail what each of the banknotes of the Armenian national currency depicted and their significance in terms of symbolism and ethnic identity.

Հայաստանի առաջին Հանրապետության թղթադրամները

